

การเมืองการปกครองไทยกับการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัย
ในประเทศไทย (พ.ศ. 2481-2519)

Thai Political Change and the Development of Contemporary Painting
Styles in Thailand (1938-1976)

วรารัตน์ คงจิตร*

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการเมืองการปกครองไทยกับการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481-2519 เป็นการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทย หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ส่งผลต่อการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทย นับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์การปฏิวัติการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 มีการปรับโครงสร้างด้านการปกครองครั้งสำคัญ ซึ่งเป็นผลจากการถ่ายโอนอำนาจ จากกลุ่มอำนาจเก่าที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขมายังกลุ่มอำนาจใหม่ที่ประกอบด้วย ข้าราชการทหารและพลเรือน ที่เรียกว่า ตนเองว่า “คณะราษฎร” ในช่วงที่คณะราษฎรได้เข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการประเทศแทนพระมหากษัตริย์ และประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพทางความคิดและการแสดงออกมากขึ้น ซึ่งรวมทั้งการสร้างสรรคงานจิตรกรรมร่วมสมัยที่เกิดการพัฒนารูปแบบจากจิตรกรรมแบบโบราณไปสู่จิตรกรรมร่วมสมัย ด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ ได้แก่ การรับอิทธิพลศิลปะตะวันตกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 การเรียนศิลปะสมัยใหม่ในระบบโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจหลัง พ.ศ. 2500 และความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในยุคสมัยต่าง ๆ เป็นต้น

จิตรกรแสดงออกทางความคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง จากความสะเทือนใจในเหตุการณ์ที่รัฐบาลเผด็จการใช้ความรุนแรงสลายการชุมนุม จนทำให้มีประชาชนบาดเจ็บล้มตายจำนวนมาก ในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 กระแสการเรียกร้องประชาธิปไตยทำให้เกิดรูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยที่เรียกว่า “ศิลปะเพื่อชีวิต” (Art for Life’s Sake) และ “ศิลปะเพื่อประชาชน” (Art for People’s Sake) เพื่อสะท้อนความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมขณะนั้น ดังนั้น จิตรกรจึงใช้งานจิตรกรรมร่วมสมัยถ่ายทอดความเปลี่ยนแปลง

* นักศึกษาปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แทนการทำงาน เพื่อรับใช้ผู้มีบรรดาศักดิ์ในชนชั้นปกครอง หรือกลุ่มนายทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น

ผลการวิจัยพบว่า ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองภายในประเทศมีอิทธิพลที่ส่งผลต่อการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัย และจิตรกรรมร่วมสมัยสามารถสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคมในฐานะของผู้บันทึกภาพ สะท้อนเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ ที่สำคัญ คือ จิตรกรได้มีบทบาทในการสร้างสรรค์ที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมด้วยการนำเสนอผลงานที่สร้างสำนึกทางการเมือง และพัฒนาศิลปะสมัยใหม่ และมีส่วนสร้างความก้าวหน้าแก่ระบอบประชาธิปไตย และวงการศิลปะของไทย

คำสำคัญ: จิตรกรรมร่วมสมัย, การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง, ศิลปะเพื่อชีวิต, ศิลปะเพื่อประชาชน

ABSTRACT

In this article is to study the influence of Thai political changes upon the development of the contemporary paintings in Thailand between 1938 and 1976. The thesis mainly aims at studying the influence of Thai political system after the democratic revolution upon the development of the contemporary paintings in Thailand. During the political revolution from absolute monarchy to parliamentary democracy in 1932, there was a crucial change in administration structure which was resulted from the power transition from the old guard bureaucrats to a new group of military and civil officials called Kana Rasadorn or People's Party. During the country's administration under Kana Rasadorn and the issue of the first constitution on December 10, 1932, Thai people have more freedom of thought and expressions well as the creation of the contemporary paintings. The contemporary paintings have been developed from the old-fashioned paintings for several reasons including the influence of Western arts since the period of King Mongkut (Rama IV) , the study of modern arts in schools and universities, and the impact from economic and political changes. Painters expressed their criticism of politics from being depressed with the government in using violence in dispersing the mass rally causing a large number of injured people and dead on October 14, 1973 and October 6, 1976. The demand for democracy leads to the form of contemporary paintings called "Art for Life's Sake" and "Public Art" to reflect the fact happened in the society at that time. Consequently, painters used contemporary paintings to express the changes in historical events instead of working for people in the governing class or capitalists.

The research reveals the influence of political changes in the country upon the development of contemporary paintings. In addition, it may be pointed out that the contemporary paintings may reflect social changes in terms of the tools for keeping the important political events for historical studies. Moreover, painters may play crucial roles in creating value for society by presenting their paintings to create political realization, developing contemporary paintings, and being a part of the development in democracy and Thai Arts.

Keyword: Contemporary paintings, Thai political changes, Art for Life's Sake, Public Art

บทนำ

จากการศึกษาด้านประวัติศาสตร์งานจิตรกรรมร่วมสมัยเริ่มเข้ามาในประเทศไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (สันติ เล็กสุขุม, 2548, หน้า 12) และเริ่มปรากฏรูปแบบชัดเจนในรัชกาลถัดมา โดยได้มีการผสมผสานเอารูปแบบงานจิตรกรรมโบราณของไทยเข้ากับลักษณะงานจิตรกรรมตะวันตก ด้วยการนำเทคนิคการสร้างสร้งงานจิตรกรรมในลักษณะการระบายสีแบบภาพ 3 มิติ และแสดงระยะใกล้ไกลตามหลักทัศนียภาพ (Perspective) มาใช้จนได้กลายเป็นงานจิตรกรรมสมัยใหม่อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน เพราะนับ ตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ศิลปกรรมสยามรับอิทธิพลศิลปะโบราณ (Traditional Art) ที่เป็นการเขียนภาพแบบระนาบ 2 มิติ โดยใช้วิธีการระบายสีตัดเส้นและยังคงรักษาแบบแผนการวาดภาพเช่นนี้สืบมาอย่างเคร่งครัด (ปรีชา เกาทอง, 2548, หน้า 31) จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามประเทศเผชิญกับลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก นโยบายปฏิรูปประเทศในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ประเทศมีความก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติตะวันตก โดยแสดงให้เห็นว่า สยามเป็นประเทศที่เจริญ ก้าวหน้าเฉกเช่นอารยประเทศ ส่งผลให้สยามเกิดความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ได้แก่ การปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณี การศึกษา สาธารณูปโภค และการคมนาคม รวมถึงด้านศิลปวัฒนธรรม การพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมโบราณให้ทันสมัย ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ที่ทรงโปรดงานจิตรกรรมตะวันตกและทรงส่งเสริมให้จิตรกรชาวสยามได้ศึกษาเรียนรู้การเขียนภาพแบบตะวันตก เช่น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระสรลักษณ์ลิขิต (ม่วย จันทลักษณ์ มีชีวิตอยู่ระหว่างพ.ศ. 2418-2801) ตามเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 เพื่อศึกษาดูงานและเรียนรู้การทำงานของจิตรกรต่างประเทศ การดูงานครั้งนี้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบงานศิลปกรรมประจำชาติในสมัยต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงสนับสนุนกิจการของสโมสรช่างและทรงจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดช่าง คือ “โรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะ” และทรงสถาปนาเป็น “โรงเรียนเพาะช่าง” เมื่อวันที่ 7 มกราคม พ.ศ. 2456 เพื่อใช้เป็นโรงเรียนสอนวิชาการช่างและงานศิลปะให้มีความก้าวหน้ายิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองไทยที่ส่งผลต่อการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2481-2519
2. เพื่อศึกษาเหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทยที่เป็นเนื้อหาในจิตรกรรมร่วมสมัย
3. เพื่อศึกษาการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมไทยจากจิตรกรรมไทยประเพณีไปสู่งานจิตรกรรมสมัยใหม่หลังได้รับอิทธิพลจากศิลปะตะวันตก และจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองภายในประเทศ
4. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ความเกี่ยวข้องกันระหว่างเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองกับการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมร่วมสมัยในช่วง พ.ศ. 2481-2519

สมมติฐานของการวิจัย

งานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทยที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง เป็นการแสดงทัศนคติวิพากษ์วิจารณ์การเมืองในฐานะผู้สังเกตการณ์สังคม เพื่อทำหน้าที่เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนอย่างตรงไปตรงมา ซึ่งเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากสังคมแบบเก่าไปสู่สังคมแบบใหม่ที่อยู่ภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออก การพัฒนารูปแบบจากศิลปะโบราณไปสู่ศิลปะสมัยหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาวงการศิลปะสมัยใหม่ควบคู่ไปพร้อมกันกับการพัฒนาด้านการเมืองการปกครอง

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองไทยที่มีต่อการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทยช่วง พ.ศ. 2481 จนถึง พ.ศ. 2519 ตั้งแต่ยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี จนถึงสิ้นสุดเหตุการณ์ทางการเมืองวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นับตั้งแต่เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองไทย พ.ศ. 2475 จิตรกรรมมีเสรีภาพในการแสดงออก และเกิดรูปแบบการแสดงออกที่หลากหลายที่สร้างความก้าวหน้าให้เกิดขึ้นแก่วงการศิลปะสมัยใหม่ของประเทศ จนต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญสองครั้ง คือ เหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นับได้ว่าเป็นการพลิกโฉมประวัติศาสตร์

การเมืองไทยจากการเรียกร้องประชาธิปไตยโดยภาคประชาชน โดยจิตรกรได้รับแรงบันดาลใจจากเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงสี่ทศวรรษฯ จนนำมาสู่การพัฒนางานจิตรกรรมและการสร้างสรรค์งานประเภทศิลปะเพื่อชีวิตและศิลปะเพื่อประชาชนขึ้น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ให้ความรู้เรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองไทยว่าส่งผลกับการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2481-2519
2. ให้ความรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์การเมืองไทย จากการศึกษาผลงานจิตรกรรมร่วมสมัย
3. รู้และสามารถอธิบายสาเหตุของการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมไทย จากงานจิตรกรรมไทยประเพณีไปสู่จิตรกรรมสมัยใหม่ตั้งแต่ยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม จนถึงหลังเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519
4. ได้ความรู้เรื่องความเกี่ยวข้องกันระหว่างเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองกับการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยที่มีผลต่อการพัฒนาศิลปกรรมและระบอบประชาธิปไตยไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2481 จนถึง พ.ศ. 2519
5. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทย
6. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษางานจิตรกรรมร่วมสมัยไทยในฐานะบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของไทยต่อไป

จิตรกรรมไทยหลังพุทธศักราช 2475

หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ไปสู่การปกครองแบบประชาธิปไตยโดยคณะราษฎรซึ่งประกอบด้วยข้าราชการทหารและพลเรือน การถ่ายอำนาจการปกครองจากพระมหากษัตริย์ไปยังชนชั้นได้ปกครองส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจด้วย กลุ่มชนชั้นเกิดใหม่ที่เรียกว่า “ชนชั้นกลาง” เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น หลังการจัดตั้งรัฐสภาและประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรกเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 สยามได้เปลี่ยนชื่อเป็น “ประเทศไทย” หลังการขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม (แปลก จิตตะสังคะ มีชีวิตอยู่ระหว่างพ.ศ. 2440-2505) และมีประกาศใช้นโยบายสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมใหม่เพื่อให้ประเทศพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่

นโยบายสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมใหม่ส่งผลให้งานจิตรกรรมเกิดการพัฒนารูปแบบในลักษณะของการใช้เป็นที่สื่อประชาสัมพันธ์เพื่อการสื่อสารระหว่างรัฐบาลกับประชาชนมีรูปแบบเป็นการวาดภาพประกอบเรื่องราว (Illustration) หลังการจัดตั้งกรมศิลปากรขึ้นมาใหม่ในวันที่ 3 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 และขึ้นตรงต่อสำนักนายกรัฐมนตรี โดยมีหลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา พ.ศ. 2441-2505) ดูแลหน่วยงานห้องสมุด กรมพิพิธภัณฑ์ กรมมหรสพ และงานของกองวังนอกของกระทรวงวังเดิม (อำนาจ เย็นสบาย, 2522, หน้า 57) จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้จัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติแบ่งออกเป็น 5 สำนักได้แก่ สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สำนักวัฒนธรรมทางศิลปกรรม สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม และสำนักวัฒนธรรมฝ่ายหญิง ตามประกาศรัฐนิยมที่รัฐบาลนำมาใช้พัฒนาประเทศ ดังนั้น รูปแบบงานจิตรกรรมในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงมีลักษณะใช้ประโยชน์ในการประชาสัมพันธ์และสนับสนุนงานกองประชาสัมพันธ์ (Publicity Bureau) ที่จัดตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ. 2476 สำหรับประชาสัมพันธ์กิจการของรัฐและเปลี่ยนชื่อเป็นสำนักงานโฆษณาการเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2476 (กรมประชาสัมพันธ์, 2546, หน้า 22) ความก้าวหน้าของศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทยเกิดขึ้นหลังจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สนับสนุนการจัดตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรขึ้นใน พ.ศ. 2486 เพื่อการศึกษาศิลปะตะวันตกในระดับอุดมศึกษา ส่วนหนึ่งเพื่อต้องการสร้างเอกลักษณ์ทางด้านศิลปกรรมให้มีความทันสมัย และแตกต่างจากศิลปะโบราณเมื่อครั้งประเทศยังปกครองโดยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัฐบาลต้องการสร้างความแตกต่างระหว่างสังคมอดีตและสังคมปัจจุบันที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมแบบเสรีนิยมประชาธิปไตย และอีกนัยหนึ่งเกิดจากความพยายามของรัฐบาลที่ต้องการแสดงออกถึงการต่อต้านกลุ่มอำนาจเดิม โดยการพัฒนาศิลปะและวัฒนธรรมชาติให้มีลักษณะใหม่เพื่อตอกย้ำให้ประชาชนต้องยอมรับในอำนาจของคณะรัฐบาล

การพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมสมัยใหม่ในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม นอกเหนือจากปัจจัยจากการสนับสนุนจากรัฐบาลแล้ว ยังเกิดจากความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 อีกด้วย การฟื้นฟูเศรษฐกิจหลังเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกและการเติบโตของชนชั้นกลางสร้างจิตสำนึกทางชนชั้นให้กลุ่มชนชั้นเกิดใหม่ที่ต้องการสร้างอัตลักษณ์ที่แตกต่างจากชนชั้นสูงและชนชั้นต่ำ ในช่วงเวลาที่กระแสความนิยมแบบตะวันตกและสหรัฐอเมริกา หลังไหลเข้ามาในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องหลังสงครามอินโดจีน นำอิทธิพลจากศิลปะสมัยใหม่จากต่างประเทศ ดังที่ปรากฏว่าจิตรกรไทยหลายท่านได้สร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมที่ลักษณะแบบอิมเพรสชันนิสม์ (Impressionism) และ โพสต์อิมเพรสชันนิสม์ (Post-Impressionism) นับเป็นการยกระดับพัฒนาการของจิตรกรรมร่วมสมัยให้ก้าวหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง

กระแสทฤษฎีหลังเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. 2490 กับการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทย

หลังเหตุการณ์รัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 โดยการนำของพลโทผิน ชุณหะวัณ นาวาอากาศเอก กาจสงคราม พันตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ พลตำรวจเอกสฤษดิ์ ชนระรัชต์ พันเอกถนอม กิตติขจร พันโทประภาส จารุเสถียร และร้อยเอกชาติชาย ชุณหะวัณ รัฐประหารรัฐบาล พลเรือตรีวัลย์ ช่างนาवासวัสดิ์ จากสาเหตุที่คณะรัฐบาลไม่สามารถจัดการกับปัญหากรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 และมีข้อครหาเกี่ยวกับกรณีคอร์ปชั่น ส่งผลให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ยุติบทบาททางการเมืองกลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งใน พ.ศ. 2494 จนถึง พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ ชนระรัชต์ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และประกาศนโยบายส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศโดยเฉพาะกลุ่มทุนจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจภายในประเทศเจริญก้าวหน้าขึ้นมาก กลุ่มธุรกิจ เช่น อุตสาหกรรมโฆษณา อุตสาหกรรมภาพยนตร์ ห้างสรรพสินค้า นิตยสาร และอุตสาหกรรมบรรจุภัณฑ์ ให้ความสนใจและมีความต้องการผู้มีฝีมือทางด้านศิลปะเพื่อรองรับการขยายธุรกิจในลักษณะการผลิตซ้ำเป็นจำนวนมาก (Mass Production) ไว้ตอบสนองความต้องการจากกลุ่มผู้บริโภค ด้วยเหตุนี้ การพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยลักษณะพาณิชย์ศิลป์ (Commercial Art) เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์เพื่อสนับสนุนการค้าที่มีนายทุนเป็นผู้สนับสนุน ทั้งนี้ การพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยเชิงพาณิชย์ศิลป์ส่วนหนึ่งเกิดจากการปรับตัวของจิตรกรต้องดำรงชีพในสังคมเศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว จิตรกรจำเป็นต้องหาเลี้ยงชีพด้วยการพึ่งพากลุ่มนายทุนเนื่องจากไม่มีกลุ่มชนชั้นปกครองหรือรัฐบาลอุปถัมภ์การสร้างสรรคผลงานเช่นในอดีต

ด้านการเมืองการปกครองประชาชนเริ่มไม่พอใจและต่อต้านการบริหารงานของคณะรัฐบาล เรื่องการใช้อำนาจเอื้อประโยชน์ต่อพวกพ้องและกลุ่มนายทุนซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการประกาศใช้นโยบายส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ ส่งผลกระทบต่อชนชั้นแรงงานและภาคเกษตรกรรมอย่างมาก เพราะนโยบายดังกล่าวกวาดราคาวัตถุดิบและค่าแรงเพื่อจูงใจลงทุนภายในประเทศ ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว แต่ในภาคเกษตรกรรมและแรงงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นแรงงานอพยพจากชนบทสู่เมืองหลวง รู้สึกถูกเอารัดเอาเปรียบจากภาครัฐและกลุ่มนายทุน กลุ่มชนชั้นแรงงานเริ่มชุมนุมประท้วงหยุดงานและเรียกร้องให้จัดตั้งสหภาพแรงงานขึ้นภายหลังการเจรจาแต่คณะรัฐบาลคงบริหารประเทศแบบการรวบอำนาจเบ็ดเสร็จและเอื้อผลประโยชน์ต่อพรรคพวกและผูกขาดการค้าและการลงทุนอย่างไม่เป็นธรรม รักษาผลประโยชน์แก่นักลงทุน รวมถึงการเพิกเฉยและปิดกั้นการแสดงออกทางการเมืองของเกษตรกรและชนชั้นแรงงาน โดยประกาศไม่ให้ประชาชนชุมนุมทางการเมืองตามสถานที่ต่าง ๆ เกิน 5 คน (มรกต เจวจินดา, 2543, หน้า 194-195) จนก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนและนักศึกษาเพื่อต่อต้านสินค้าจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นอย่างต่อเนื่อง

ผลงานจิตรกรรมร่วมสมัยตั้งแต่ พ.ศ.2475-2490: การเปลี่ยนแปลงจากยุคเก่าสู่ยุคใหม่

งานจิตรกรรมช่วงนี้เริ่มแสดงความเคลื่อนไหวทางสุนทรียภาพ (Aesthetic Movement) ในลักษณะการสร้างผลงานแสดงคุณค่าต่อสังคม จิตรกรให้นัยสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมหันมาให้ความสำคัญกับการสร้างงานศิลปะเพื่อชีวิต โดยเฉพาะผลงานประติมากรรมจะมีความโดดเด่นมากในระยะแรก จนถึงปี พ.ศ.2486 โรงเรียนประณีตศิลปากรได้ถูกยกฐานะขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยศิลปากรกระแสนศิลปะกรรมร่วมสมัยถูกพัฒนาขึ้นโดยอาจารย์ศิลป์ พีระศรี ที่พัฒนาองค์ความรู้ศิลปะแบบตะวันตกและตะวันออกอย่างเหมาะสมไว้ให้นักศึกษาได้ศึกษาค้นคว้า นับว่าเป็นการวางรากฐานศิลปะสมัยใหม่ยุคแรกในประเทศไทย กอปรกับจิตรกรรุ่นใหม่ เช่น เพื่อ หริพิทักษ์ (มีชีวิตอยู่ระหว่างพ.ศ. 2453-2536) ที่สร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมอิมเพรสชันนิสม์ (Impressionism) อยู่ที่ประเทศอินเดียในปี พ.ศ.2483 และได้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมแนวประทับใจต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัวที่สื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกอย่างถ่องแท้ ยกตัวอย่าง เช่น ภาพสีน้ำมันชื่อ “คุณยายกับอีลี” (พ.ศ. 2482) เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมในประเทศไทยอย่างที่เคยผ่านมา เพราะส่วนใหญ่จิตรกรยุคเก่าจะสร้างสรรค์ผลงานตามแบบแผนดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณเท่านั้น

ผลงานจิตรกรรมร่วมสมัยตั้งแต่ พ.ศ.2491-2499

เมื่อยุคของการวางรากฐานศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทยผ่านไปกว่าทศวรรษ เหตุการณ์หลังรัฐประหารรัฐบาลพลเรือตรีถวัลย์ ชำรงนาวาสวัสดิ์เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 เกิดการต่อต้านการลงทุนจากสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นเนื่องจากประชาชนเห็นว่าถูกเอารัดเอาเปรียบในภาคแรงงานและอุตสาหกรรม ผู้มีฝีมือทางด้านศิลปะเริ่มปรับรูปแบบการสร้างสรรค์ในลักษณะของการผลิตซ้ำเป็นจำนวนมาก (Mass Production) เพื่อรองรับการขยายตัวของภาคธุรกิจ งานจิตรกรรมร่วมสมัยลักษณะพาณิชย์ศิลป์ (Commercial Art) เกิดขึ้นแพร่หลายโดยมีนายทุนเป็นผู้สนับสนุน เม็ดเงินลงทุนจากต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ.2483 ไทยได้รับการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและทางทหารจากสหรัฐอเมริกาเช่น การสนับสนุนการก่อสร้างถนนในภาคอีสานของไทย เป็นต้น โดยไทยขอส่งอาสาสมัครไปรบกับคอมมิวนิสต์เพื่อเป็นการพิสูจน์ว่าเป็นฝ่ายเดียวกับตะวันตก

การพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมในช่วง พ.ศ.2492 เริ่มปรากฏผลงานประเภทจิตรกรรมที่มีอิทธิพลจากศิลปะตะวันตกตามแบบลัทธิอิมเพรสชันนิสม์ (Impressionism) และโพสต์อิมเพรสชันนิสม์ (Post-impressionism) ในผลงานของศิลปินไทย นับได้ว่าเป็นความก้าวหน้ายุคเริ่มแรกของงานศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย(อำนาจ เย็นสบาย, 2524, หน้า223-224) และภายหลังจากที่ได้ปรากฏผลงานการสร้างสรรค์ของศิลปะตะวันตกหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะภายหลังจากการจัดประกวด

ศิลปกรรมแห่งชาติครั้งที่ 1 ใน พ.ศ.2492 ซึ่งเป็นเวทีการประกวดผลงานจิตรกรรม ประติมากรรม ศิลปะประยุกต์ และทัศนศิลป์ ที่จัดขึ้นภายในมหาวิทยาลัยศิลปากร และเป็นที่น่าสังเกตได้ว่าหลัง พ.ศ.2497 มีการพัฒนารูปแบบผลงานจิตรกรรมที่มีอิทธิพลจากศิลปะลัทธิคิวบิสม์ (Cubism) ปรากฏให้เห็นในภาพผลงานชื่อ “สาวอิตาเลียน” ของอาจารย์เพื่อ หริพิทักษ์ ในการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติครั้งที่ 8 และภาพผลงานชื่อ “อาหารมื้อกลางวัน” ของอาจารย์ชูลูด นิ่มเสมอ ในการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติ ครั้งที่ 10 ปรากฏอิทธิพลของศิลปะสัญลักษณ์นิยม (Symbolism) ซึ่งเป็นศิลปะแนวใหม่ที่เกิดขึ้นในวงการศิลปกรรมไทย ณ ขณะนั้น และเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องไปจนถึง พ.ศ.2500 จนเกิดเป็นลักษณะงานศิลปะสมัยใหม่ที่แตกแขนงออกไปมากมาย

วิกฤตการณ์ทางการเมือง: สาระในงานจิตรกรรมไทยร่วมสมัย

การศึกษางานจิตรกรรมร่วมสมัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครองไทยระหว่าง พ.ศ. 2481-2519 พบว่า จิตรกรผู้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมร่วมสมัยที่น่าประเด็นของเหตุการณ์ ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองภายในประเทศได้นำเสนอผลงานตามทัศนคติทางการเมืองของตน ที่ตนเองรู้สึกสะเทือนใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นต่าง ๆ กัน เช่น ความสูญเสียจากการต่อสู้เรียกร้องประชาธิปไตย ความไม่เป็นธรรมของระบอบการปกครอง การกดขี่จากผู้มีอำนาจการปกครอง เป็นต้น ที่จิตรกรประสบด้วยตนเอง แม้หลังเหตุการณ์ทางการเมืองสงบลง รัฐบาลได้เข้าควบคุมสื่อประเภทต่าง ๆ จิตรกรยังคงสร้างสรรค์ผลงานที่สะท้อนความเป็นไปทางกลุ่มจิตรกรที่เผยแพร่งานจิตรกรรมทางการเมืองต้องการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและถ่ายทอด เพื่อให้ประชาชนทั่วไปตระหนักถึงปัญหาและข้อเท็จจริง

แต่หลังเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 กระแสศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน ปลุกเร้าบรรดาศิลปินแขนงต่าง ๆ ให้สร้างสรรค์ผลงานที่สร้างความสัมพันธ์กับทุกคนขึ้นเพื่อต้องการแสดงให้เห็นการต่อสู้ของมนุษย์ กับความพยายามรวมกลุ่มผู้เป็นฝ่ายเสียเปรียบในสังคมให้ลุกขึ้นปลดแอกตนเองจากอำนาจกดขี่ทั้งหลาย ดังจะเห็นได้จากการรวมตัวของศิลปิน นักคิด และนักเขียน “กลุ่มธรรม” ที่แสดงเจตจำนงสร้างสรรค์ศิลปะเพื่อรับใช้สังคม โดยสะท้อนสภาพสังคมและชีวิตคนทั่วไปด้วยการสร้างสรรค์ด้วยภาพจิตรกรรมเทคนิคสีน้ำมันแนวเหนือจริง เทคนิคปะติดภาพ (Collage) จากหนังสือพิมพ์ที่ลงข่าวปัญหาสังคมและความเดือดร้อนของชนชั้นต่ำ รวมถึงภาพเรื่องราวทางการเมืองการปกครองและศาสนา เพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงและเข้าใจศิลปะแนวเพื่อชีวิต ซึ่งภายหลังก็ได้เกิดกลุ่มศิลปินอื่นเกิดขึ้นตามมาอีก เช่น ศิลปินกลุ่มกึ่งหัน กลุ่มอีสาน กลุ่มเดินดิน ได้รวมตัวกันแสดงผลงานตามสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดอื่น (วิบูลย์ ลีสุวรรณ, 2548, หน้า 346)

หลังเหตุการณ์ทางการเมืองวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ศิลปินในวงการศิลปะเริ่มหันมาสนใจแนวคิดเรื่องศิลปะเพื่อชีวิตและศิลปะเพื่อประชาชนเพิ่มขึ้น สืบเนื่องมาจากกระแสศิลปะเพื่อศิลปะที่ไม่เกี่ยวข้องกับสังคม ควรทำหน้าที่รับใช้ประชาชนทุกคนขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2466 ถึง พ.ศ. 2516 ที่เป็นช่วงเวลาเดียวกับกระแสนิยมคอมมิวนิสต์เริ่มเผยแพร่เข้ามาในประเทศไทย กระแสศิลปะเพื่อชีวิตและศิลปะเพื่อประชาชนส่งผลให้ผู้คนในสังคมหันมาสนใจปัญหาและชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นต่ำเพื่อสะท้อนถึงชีวิตการต่อสู้ของชนชั้นต่ำในการดำรงชีวิตและพยายามต่อรองอำนาจนายทุน เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมให้แก่ตนเอง นอกเหนือจากกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป กระแสศิลปะเพื่อชีวิตในผลงานวรรณกรรมของทีปกร (จิตร ภูมิศักดิ์) เมื่อ พ.ศ. 2500 กระตุ้นให้จิตรกรมีความต้องการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมที่สะท้อนถึงความทุกข์ของชนชั้นต่ำ แสดงความมั่งคั่งต่อคุณค่าของชีวิตในช่วงยุคประชาธิปไตยหลังเกิดเหตุการณ์ทางการเมือง ดังนั้น จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ว่าเหตุการณ์ทางการเมืองมีผลต่อการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยโดยตรง โดยเฉพาะกลุ่มจิตรกรที่เข้าร่วมในเหตุการณ์ทางการเมืองได้รับประสบการณ์โดยตรง จนเกิดแรงบันดาลใจจากความสะเทือนใจในวันสลายการชุมนุม ที่ได้เห็นประชาชนต่อสู้โดยปราศจากอาวุธ บางรายได้รับบาดเจ็บและถึงแก่ชีวิต ภาพเหตุการณ์ทางการเมืองกลายเป็นปัจจัยต่อการสร้างสรรค์ผลงาน เพราะนอกจากจิตรกรจะใช้จินตนาการแล้ว ยังใช้ประสบการณ์ที่ได้รับในชีวิตประจำวันนำมาถ่ายทอดผ่านงานจิตรกรรมในรูปแบบตามที่ตนเองถนัด

ภาพสะท้อนสังคมผ่านงานจิตรกรรมร่วมสมัยในลักษณะของบันทึกภาพเหตุการณ์การเมืองทางประวัติศาสตร์ มีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2481-2519 ทำให้เห็นพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่งานจิตรกรรมเพื่อสนองนโยบายรัฐบาลหรือที่เรียกว่า 1.ศิลปะราชการ นำไปสู่การพัฒนาจิตรกรรมเชิงพาณิชย์ตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลัง พ.ศ. 2500 ที่เรียกว่า 2.ศิลปะพาณิชย์ศิลป์ เป็นการสร้างสรรค์และออกแบบเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน และหลังเหตุการณ์ทางการเมืองวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 พัฒนาไปเป็น 3.ศิลปะเพื่อชีวิต และ 4.ศิลปะเพื่อประชาชน เพื่อสะท้อนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. 2519

ประเด็นและเรื่องราวที่น่าสนใจในงานจิตรกรรมร่วมสมัยเกี่ยวกับการเมือง จิตรกรสะท้อนภาพเหตุการณ์สลายการชุมนุมในเหตุการณ์ทางการเมืองจากภาพถ่าย จากที่ประสบด้วยตัวเองที่อยู่ในเหตุการณ์ และแสดงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับการเมือง เช่น อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย พานรัฐธรรมนูญ ธงชาติ นกพิราบ อาวุธ กำป๋ั้น และก้อนเคียว เพื่อแสดงถึงพลังและการต่อสู้ แต่สัญลักษณ์ก้อนเคียวในภาพ โปสเตอร์และป้ายคำขวัญขนาดใหญ่กลายเป็นสิ่งส่อเค้าให้ศิลปินถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ เพราะพยายามผลักดันให้ศิลปะมีความสัมพันธ์กับทุกคน นอกเหนือจากประสบการณ์ทางเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองแล้ว อิทธิพลจากศิลปะตะวันตกก็มีผลต่อ

การสร้างสรรคงานจิตรกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเมืองการปกครองอยู่ไม่น้อย ศิลปินชาวตะวันตกหลายคนนำเสนอผลงานจิตรกรรมที่มีเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์การเมืองการปกครองในประเทศของตน เพื่อให้สังคมได้รับรู้ จดจำ และเสียใจต่อเหตุการณ์ที่ประชาชนได้รับผลกระทบ และสูญเสียจากการพยายามต่อต้านอำนาจที่ไม่เป็นธรรม ผลงานชิ้นเอก (Masterpiece) ของจิตรกรระดับสากล เช่น ฟรานซิสโก โกยา, ปาโบล ปिकासโซ, มาร์ช ซากาลล์, กุสตาฟ คัวร์เบท ต่างเป็นจิตรกรที่แสดงออกถึงความเป็นไปในสังคมที่มีการใช้อำนาจอย่างเกินดี ภาพสะท้อนของงานจิตรกรรมกลายเป็นกระจกเงาแสดงความเป็นมาเป็นไปที่เกิดขึ้นในสังคมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากยุคสมัยหนึ่งไปยังอีกยุคสมัยหนึ่งได้เป็นอย่างดี นอกเหนือจากการปฏิวัติรูปแบบผลงานแล้วยังนำมาซึ่งการปฏิวัติความคิดของจิตรกรที่เป็นสมาชิกในสังคมแสดงออก โดยใช้ผลงานจิตรกรรมเป็นสื่อเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปรับทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นอย่างตรงไปตรงมา

ภาพสะท้อนการเมืองในงานจิตรกรรมร่วมสมัยหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

บรรยากาศภายในประเทศไทยก่อนเกิดการชุมนุมลุกขึ้นต่อต้านอำนาจรัฐบาลเริ่มก่อตัวขึ้นทีละน้อยจากสาเหตุความไม่พอใจของกลุ่มนักศึกษา ประชาชนชนชั้นแรงงาน และเกษตรกร มีความพยายามนำเสนอประเด็นปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นภายหลังการขยายตัวของเศรษฐกิจหลัง พ.ศ. 2500 แต่รัฐบาลกลับเพิกเฉยและไม่ให้ความสนใจต่อปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบของเกษตรกร และแรงงานก่อให้เกิดปัญหาหนี้สินและสูญเสียที่ดินทำกิน สร้างความไม่พอใจแก่ประชาชนเป็นอย่างมาก การชุมนุมประท้วงคณะรัฐบาลจึงเริ่มก่อตัวขึ้น แต่ก็ยังไม่เป็นรูปธรรมชัดเจน เนื่องจากประชาชนที่ไม่พอใจต่ออำนาจรัฐมีจำนวนไม่มาก เมื่อเทียบกับประชากรทั้งประเทศ และส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมที่จำเป็นต้องใช้เวลาส่วนใหญ่เพื่อทำมาหาเลี้ยงชีพ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2513 กลุ่มนักศึกษาได้จัดตั้ง “ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย” ขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนกุมภาพันธ์ (มูลนิธิโครงการตำราสังคมและมนุษยศาสตร์, 2544, หน้า 16) เพื่อต้องการแสวงหาสิทธิเสรีภาพตามหลักประชาธิปไตยที่ประชาชนมีสิทธิเสนอความคิดเห็น ทั้งการพูด การเขียน และการแสดงออกในลักษณะต่าง ๆ ได้อย่างเสรี กลุ่มสมาชิกศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยจัดกิจกรรมรวมกลุ่มกันจัดเวทีเสวนาเรื่องการเมือง การเขียนบทความเพื่อปลุกจิตสำนึกทางการเมืองเผยแพร่สู่สาธารณะให้ประชาชนได้มีความรู้เกี่ยวกับระบอบการปกครองและชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการแสดงออกตามหน้าที่พลเมืองภายใต้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

เหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองหลังการขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพลถนอม กิตติขจร ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย

เริ่มเคลื่อนไหวก้าวเข้าสู่กระบวนการทางการเมืองมากขึ้น กรณีเหตุการณ์ล่าสัตว์ในป่าทุ่งใหญ่นเรศวร ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2516 กระแสการกระตุ้นปลุกจิตสำนึกให้ประชาชนเกิดความรักชาติ และต่อต้านอำนาจเผด็จการทหารที่กุมอำนาจเบ็ดเสร็จในการบริหารประเทศ ที่สร้างความเสื่อมถอย และให้ผลประโยชน์แก่กลุ่มคนในวงแคบ ไม่ได้เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติเลย ดังนั้น กลุ่มนิสิต นักศึกษา และประชาชน ต้องการเรียกร้องให้สร้างเสถียรภาพทางการเมืองภายใต้ระบอบ ประชาธิปไตยที่ประชาชนทุกคนมีสิทธิในการได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันจนก่อให้เกิดเหตุการณ์ จับกุมแกนนำและสลายการชุมนุมในวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ส่งผลให้ผู้นำคณะรัฐบาล ได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพลเอกณรงค์ กิตติขจร ต้องลี้ภัยไปยัง ต่างประเทศเพื่อให้เหตุการณ์สงบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ จัดตั้งคณะรัฐบาลบริหารประเทศต่อไป

บรรยากาศความขัดแย้งทางการเมืองทั้งก่อนและหลังเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จิตรกรได้รับอิทธิพลจากความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรง คือ จิตรกรเป็นผู้ร่วมสมัยในเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมมีอิทธิพล ในการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมมากขึ้น จนเกิดเป็นแรงบันดาลใจที่เกิดขึ้นจากจากหนังสือ “ศิลปะ เพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน” แต่งโดยทิปกร (จิตร ภูมิศักดิ์) สร้างความตื่นตัวและการตีความ เชิงปรัชญาศิลปะให้แก่ศิลปินไทยเพื่อแสวงหาคำตอบของ คำว่า “ศิลปะเพื่อชีวิต” และ “ศิลปะ เพื่อประชาชน” ทำให้จิตรกรรุ่นใหม่สนใจที่จะเรียนรู้ศิลปะลัทธิต่าง ๆ ของตะวันตกเพื่อแสวงหา แนวทางสร้างสรรค์ที่เข้าถึงคุณค่าของศิลปะประเภทนี้หลังได้รับแรงบันดาลใจจากความเปลี่ยนแปลง ทางการเมืองการปกครอง มีจิตรกรและศิลปินแขนงต่าง ๆ รวมตัวกันเพื่อสร้างสรรค์ผลงานที่เกี่ยวข้อง กับการวิพากษ์วิจารณ์สังคม เช่น การรวมตัวของศิลปินกลุ่มธรรมที่มุ่งปฏิรูปศิลปวัฒนธรรมใหม่ ที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง จิตรกรและผู้นำคนสำคัญของศิลปินกลุ่มธรรม คือ นายประเทือง เอมเจริญ ได้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมที่สะท้อนความเป็นจริงของชีวิตชาวนาและกรรมกรผู้ยากไร้ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นผลงานศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

งานจิตรกรรมร่วมสมัยรูปแบบสะท้อนความเป็นจริงในสังคมจิตรกรได้รับอิทธิพลจาก ศิลปะลัทธิสำนึกนิยม (Realism) ที่มุ่งให้ความสนใจต่อความเป็นจริงที่เกิดขึ้น จิตรกรพยายามสะท้อน ถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบอกเล่าถึงพัฒนาการ และบริบทโดยรวมของสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ แต่แนวคิดของศิลปะลัทธิสำนึกนิยมหลังการปฏิวัติ ฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2414 ส่งผลให้ศิลปะลัทธิสำนึกนิยมเน้นการสร้างสรรค์ผลงานเพื่ออธิบายสาระสำคัญของชีวิตและอุดมการณ์ทางการเมืองอยู่ไม่น้อย และจะถูกจัดรูปแบบอยู่ในการสร้างสรรค์ผลงาน

ประเภทศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน เนื่องจากจิตรกรรมมักถ่ายทอดเรื่องราวของชนชั้นผู้ใช้แรงงาน กรรมกร ชวนา ที่ถือว่าเป็นบุคคลชั้นต่ำของสังคม สภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่อย่างอดอยาก ข้นแค้น การถูกเอารัดเอาเปรียบ รวมถึงบันทึกเหตุการณ์ลุกฮือต่อต้านอำนาจจากชนชั้นที่เหนือกว่า โดยการใช้ลักษณะการสร้างสรรคองค์ประกอบผ่านสี รูปทรง ใบหน้า และแววตาเพื่อสื่อความหมายถึง ความเหลื่อมล้ำทางชนชั้นที่เกิดขึ้นในสังคม จิตรกรชาวตะวันตกที่มีบทบาทในศิลปะลัทธิสังคมนิยม เช่น ฟรานซิสโก โกยา (Francisco Goya พ.ศ. 2289-2317) โอนอเร่ โดเมียร์ (Honoré Daumier พ.ศ. 2351-2422) นำเสนอภาพความเป็นจริงอันเจ็บปวดของชนชั้นต่ำว่ามีสภาพความเป็นอยู่ภายใต้การ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากชนชั้นสูง

ผลงานจิตรกรรมชื่อ “3 พฤษภาคม 2351” (The Third of May, 1808) ของฟรานซิสโก โกยา

ที่มา: Adams, Laurie Schneider. *A History of Western Art* (New York: McGraw-Hill, 2008), 497.

ความน่าสนใจคือจิตรกรลัทธิสังคมนิยมตะวันตกให้อิทธิพลต่อจิตรกรไทยหลังเกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ ในแง่ของการถ่ายทอดเรื่องราวสะท้อนภาพปัญหาสังคม โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นแรงงานและ เกษตรกร รวมถึงภาพสะท้อนการเมืองที่ปรากฏในผลงานของจิตรกรหลายท่าน เช่น ผลงานจิตรกรรมชื่อ “ก่อนหินเสนีย์” (พ.ศ. 2519) ของประเทือง เอมเจริญ สะท้อนภาพการเมืองในขณะที่ หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พร้อมกับมีข้อความอธิบายภาพไว้ว่า

“พ.ศ. 2519 เมืองไทยยุคเสรีประชาธิปไตย เมื่อใครยาวสาวได้สาวเอา คนจนทุกข์ยากอดอยากเหลือเชื่อกัน รวยมั่งมีจนสิ้นฟ้า คนมีอำนาจกอบโกยโก่งกิน แผ่นดินแล้งคุณธรรม” โดยนำเสนอเรื่องความเสื่อมถอยของสังคมประชาธิปไตย และสะท้อนความเหลื่อมล้ำระหว่างชนชั้นอย่างชัดเจน จิตรกรเลือกวาดภาพใบหน้าผู้คนในลักษณะบิดเบี้ยว บึ้งตึง เพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึกยากลำบากในการดำรงชีวิต แสดงให้เห็นคุณค่าของการต่อสู้ดิ้นรนของชนชั้นต่ำในยุคประชาธิปไตยที่เอื้อผลประโยชน์และอำนาจไว้สำหรับคนมั่งมีเท่านั้น ประเทือง เอมเจริญ ยังได้วาดภาพจิตรกรรมที่มีเนื้อหาสะท้อนชีวิตของประชาชนในยุคประชาธิปไตยไว้อีกหลายภาพ เช่น ภาพผลงานชื่อ บำรักษาติ จันทรเอย จันทรเจ้าขอข้าวให้ข้ากิน ผักบุ้งแดงป็นเน่า ธรรมะ อธรรม และพระพุทธเจ้าบำเพ็ญทุกกิริยา เพื่อถ่ายทอดปัญหาที่ชนชั้นต่ำเผชิญอยู่ในชีวิตประจำวัน หากย้อนถึงปฐมหลังของจิตรกรแล้ว ประเทือง เอมเจริญ เป็นคนต่างจังหวัดที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองหลวงและดำรงชีพด้วยการใช้ทักษะฝีมือทางการวาดภาพที่ฝึกหัดด้วยตนเองในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ย่อมคุ้นชินกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชนชั้นแรงงานที่หาเช้ากินค่ำจนเกิดเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงาน ซึ่งไม่แตกต่างจากไพศาล ธีรพงศ์วิญญูพร และจิรศักดิ์ พัฒนพงศ์ จิตรกรกลุ่มกัณฑ์ที่ได้รับแรงบันดาลใจจากเหตุการณ์ทางการเมืองนำมาสร้างสรรค์เป็นผลงานจิตรกรรมร่วมสมัย ผลงานของจิตรกรทั้ง 2 ท่านสะท้อนความเจ็บปวดของประชาชนในเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ โดยใช้การวาดภาพสะท้อนโศกนาฏกรรม (Tragedy) ทางการเมืองในลักษณะเหนือจริงตามแบบลัทธิเซอร์เรียลลิสม์ (Surrealism Art) ผลงานภาพชื่อ “ประชาชน ประชาธิปไตย ประ . . .” ของไพศาล ธีรพงศ์วิญญูพร และผลงานชื่อ “เพลงเศร้าแห่งสงคราม” ของจิรศักดิ์ พัฒนพงศ์ (สดชื่น ชัยประสาธน์, 2539, หน้า 71-75) แสดงอารมณ์ความเจ็บปวด อึดอัด ทุกข์ ทรมาน นำสงสารของประชาชนที่ต้องการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพที่ถูกจำกัด แต่บทสรุปกลับต้องลงท้ายด้วยการจบชีวิต จึงเป็นความสะท้อนใจที่จิตรกรต้องการสื่อสารให้กับผู้ชมได้รับรู้ถึงความรู้สึกเจ็บปวดทรมานและความสูญเสียจากเหตุการณ์สลายการชุมนุมทางการเมือง การถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกอย่างตรงไปตรงมาเช่นนี้ สร้างความสะท้อนใจต่อผู้ชมเป็นอย่างมาก เนื่องจากไพศาล ธีรพงศ์วิญญูพรและจิรศักดิ์ พัฒนพงศ์ เคยเข้าร่วมการชุมนุมประท้วงในเหตุการณ์ทางการเมืองวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จึงได้รับประสบการณ์โดยตรงต่อเหตุการณ์ทางการเมืองจนกลายเป็นแรงบันดาลใจสร้างสรรค์ออกมาเป็นผลงานจิตรกรรมสะท้อนการเมือง

ภาพผลงานชื่อ “6 ตุลาฯ” วาดโดยสุขสันต์ เหมือนนิรุทธ์ (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2527, หน้า 22) เป็นอีกผลงานหนึ่งที่ถ่ายทอดเนื้อหาเรื่องราวสะท้อนการเมืองโดยการวิพากษ์วิจารณ์การขึ้นสู่อำนาจของนักการเมืองด้วยวิธีการไม่บริสุทธิ์ การสร้างภาพโดยใช้สัญลักษณ์ของบุคคลสวมสูทนั่งเก้าอี้ด้วยท่าที่นิ่งเฉยอยู่บนยอดสูงสุดในขณะที่ด้านล่างเป็นภาพกลุ่มผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์สลายการชุมนุม

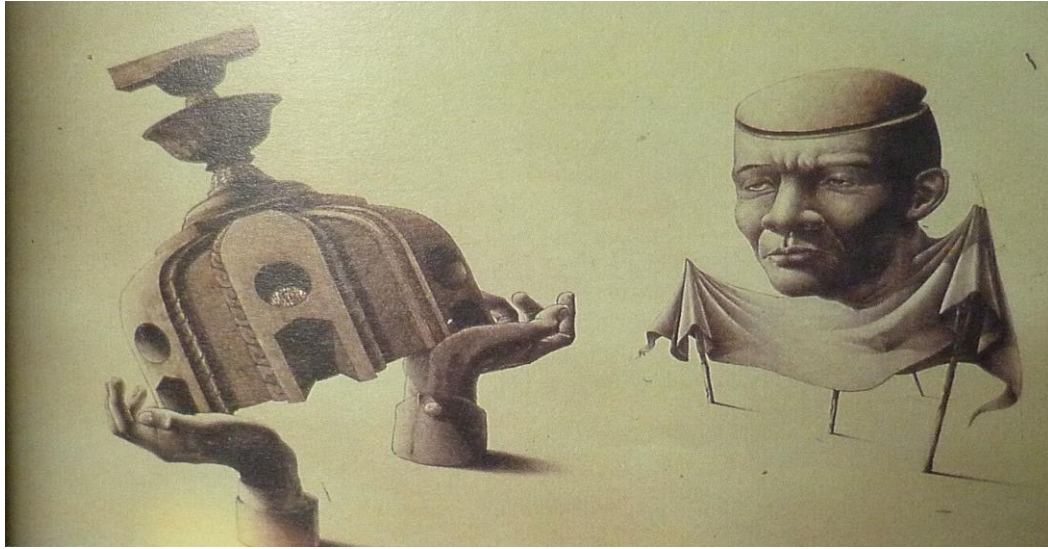
วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 จิตรกรสะท้อนให้เห็นถึงการแสวงหาอำนาจ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อบุคคลอื่น มุ่งเพียงแต่การได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเท่านั้น นับเป็นการแสดงออกทางความคิดที่อาศัยการสร้างสรรคงานจิตรกรรมร่วมสมัยของจิตรกรในการสะท้อนภาพเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในฐานะผู้ร่วมสมัยที่เฝ้าสังเกตความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่

งานจิตรกรรม ภาพโปสเตอร์โฆษณาและภาพคัดเข้าที่สะท้อนเหตุการณ์ทางการเมืองวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

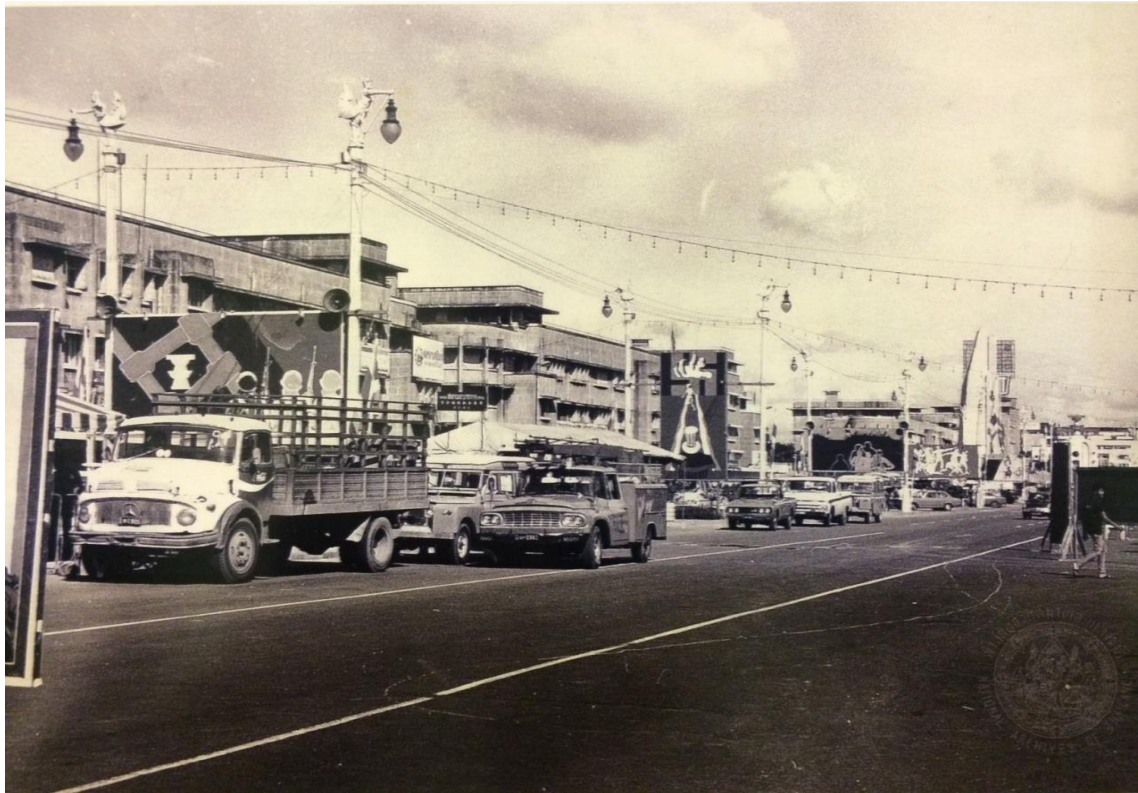
ภาพที่ 1 ภาพ “ก่อนหินเสนีย์” (พ.ศ. 2519)

ที่มา: สดชื่น ชัยประสานน์. จิตรกรรมและวรรณกรรมแนวเซอร์เรียลิสต์ในประเทศไทย พ.ศ. 2507-2527. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, 2539, หน้า 64.

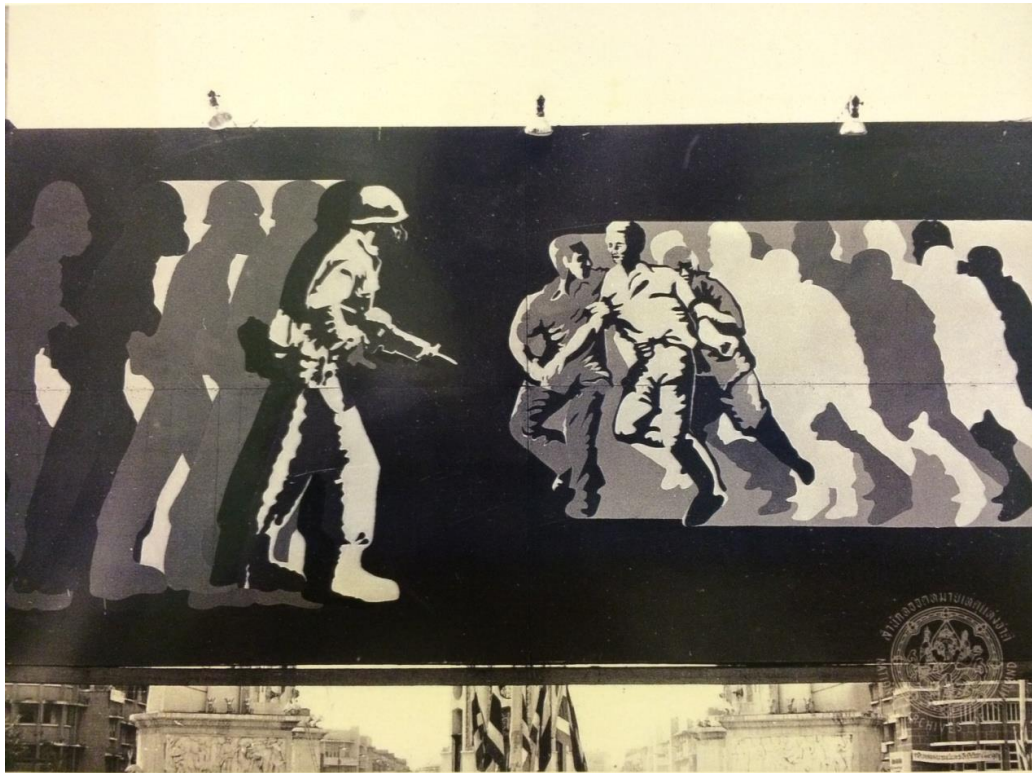
ภาพที่ 2 ผลงานจิตรกรรมของไพศาล ชีรพงศ์วิญญูพร ชื่อภาพ “ประชาชน ประชาธิปไตย ประ...”
(พ.ศ. 2524)

ที่มา: สดชื่น ชัยประสาธน์. *จิตรกรรมและวรรณกรรมแนวเซอร์เรียลลิสต์ในประเทศไทย*
พ.ศ. 2507-2527. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, 2539, หน้า 71.

ภาพที่ 3 โปสเตอร์นิทรรศการวันสืบทอดเจตนารมณ์วีรชน 14 ตุลาคม บนถนนราชดำเนิน ตั้งแต่สี่แยกคอกวัวถึงบริเวณหน้าโรงพยาบาลนครเฉลิมไทย เมื่อวันที่ 14-15 ตุลาคม พ.ศ. 2518 (ภาพถ่ายเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2518) เป็นการจัดแสดงภาพลัทธิเข้าที่ขนาดใหญ่เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์การชุมนุมเรียกร้องประชาธิปไตยวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เลขที่ ฉ/จ/4-ฉ/จ/28

ภาพที่ 4 โปสเตอร์นิทรรศการวันสืบทอดเจตนารมณ์วีรชน 14 ตุลาคม บนถนนราชดำเนิน ตั้งแต่สี่แยกคอกวัวถึงบริเวณหน้าโรงพยาบาลนครเฉลิมไทย เมื่อวันที่ 14-15 ตุลาคม พ.ศ. 2518 (ภาพถ่ายเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2518) ภาพสะท้อนการสลายการชุมนุมโดยการจับกุมตัวผู้ประท้วงเรียกร้องประชาธิปไตยเป็นไปด้วยความรุนแรง

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เลขที่ จ/จ4-จ/จ/28

สองปีหลังการสลายการชุมนุมวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยจัดนิทรรศการวันสืบทอดเจตนารมณ์วีรชน 14 ตุลาคม บริเวณถนนราชดำเนิน เริ่มตั้งแต่สี่แยกคอกวัวถึงหน้าโรงพยาบาลนครเฉลิมไทย เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์วันที่แกนนำถูกจับกุมและสลายการชุมนุมเรียกร้องประชาธิปไตย มีทั้งการแสดงภาพถ่ายวันเกิดเหตุ เวทีกิจกรรม ภาพโปสเตอร์ทางการเมืองตั้งแต่ พ.ศ. 2515 ที่เป็นส่วนหนึ่งของหลักฐานทางประวัติศาสตร์การเมืองไทย และตลอดเส้นทางจัดแสดงภาพโปสเตอร์โฆษณาและป้ายคัดค้านขนาดใหญ่ ที่สร้างสรรค์โดยกลุ่มแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทย ที่ก่อตั้งขึ้นปลาย พ.ศ. 2517 ความน่าสนใจ คือ ภาพสะท้อนการเมืองขนาดใหญ่ถ่ายทอดเนื้อหาเกี่ยวกับการเมือง การแสวงหาสิทธิเสรีภาพผ่านสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น ใช้สัญลักษณ์ของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยตามหลักการประชาธิปไตยเป็นต้น การสะท้อนความรุนแรงต่อการสลายการชุมนุมในงานจิตรกรรมรำลึกเหตุการณ์ทางการเมืองผ่านป้ายคัดค้านที่

ขนาดใหญ่ เป็นการจัดแสดงนิทรรศการตามแนวทางศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน การนำเสนอผลงานในลักษณะศิลปะเพื่อประชาชน (Public Art) เป็นความมุ่งหมายเพื่อสื่อนัยถึงการทำลายกำแพงทางชนชั้น และให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้าถึงการรับรู้ข่าวสารอย่างทั่วถึงไม่ได้เฉพาะอยู่แต่บุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

กลุ่มแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มศิลปิน อาจารย์และนักศึกษาศิลปะ รวมถึงกลุ่มบุคคลที่อยู่ในวงการโฆษณา รวมตัวกันประกาศเป้าหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่อการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมที่มุ่งรับใช้กลุ่มศักดินา บัณฑิตชน นายทุน และกลุ่มธุรกิจ แล้วหันมารับใช้ประชาชน โดยการสร้างสุนทรียภาพใหม่ให้มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์ทางสังคมทางการเมือง เพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ ที่ถือเป็นความก้าวหน้าและพัฒนาการของรูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยใหม่ในประเทศไทยที่เปลี่ยนแปลงจากศิลปะโบราณสู่งานศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย

แม้ภาพโปสเตอร์และป้ายคำท้าวักขนาดใหญ่จะไม่ได้ถูกเก็บรักษาไว้ถูกปล่อยให้ชำรุดเสียหายไปตามกาลเวลา แต่สิ่งที่ถูกทิ้งไว้ให้แก่ประชาชนทั่วไป คือ การสร้างจิตสำนึกทางการเมืองตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพของพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยและรำลึกถึงผู้เสียชีวิตในการชุมนุมเรียกร้องประชาธิปไตย นับว่าจิตรกรรมมีส่วนทำหน้าที่ผลักดันให้สังคมพัฒนาไปในทางที่ดี ด้านการปลุกจิตสำนึกเพื่อตระหนักถึงความสำคัญของระบอบประชาธิปไตย แม้จะสุมเสี่ยงต่อการถูกกล่าวหาและจับกุมว่าเป็นพวกคอมมิวนิสต์ จิตรกรผู้สร้างสรรค์ภาพคำท้าวักทางการเมืองก็ยังคงทำหน้าที่ของตน โดยการนำเสนอข้อเท็จจริงผ่านผลงานจิตรกรรมอย่างตรงไปตรงมาอย่างต่อเนื่อง จวบจนระยะเวลาผ่านไป 35 ปี กลุ่มแนวร่วมศิลปินแห่งประเทศไทยยังคงตระหนักถึงเหตุการณ์ทางการเมืองเดือนตุลาคม พ.ศ. 2516 และ พ.ศ. 2519 โดยการนำภาพคำท้าวักการเมืองเดือนตุลาคม มาทำซ้ำจำนวน 13 ภาพ จากทั้งหมด 43 ภาพ เพื่อนำเสนอให้ประชาชนยุคสมัยใหม่ได้รับทราบและเข้าใจถึงความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์การเมืองไทย และแสดงรูปแบบงานศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน ต่อสาธารณชนเพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักถึงคุณค่าของระบอบประชาธิปไตยให้ยั่งยืนต่อไป

สรุปผลการศึกษา

เมื่อศึกษาการเมืองการปกครองไทยกับการพัฒนารูปแบบงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทย ระหว่างพุทธศักราช 2481-2519 พบว่า จิตรกรผู้สร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมร่วมสมัยหลังการปฏิวัติการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ก้าวข้ามรูปแบบของการสร้างสรรค์เพื่อรับใช้กลุ่มผู้มีอำนาจทั้งในระบอบเก่าและระบอบใหม่ เปลี่ยนแปลงมาสู่การสร้างสรรค์เพื่อประชาชน

และสังคม โดยมีจุดประสงค์เพื่อ (1) เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารสู่สังคม (2) สร้างสำนึกทางการเมืองให้แก่ประชาชน (3) พัฒนาสังคมไปสู่ความเจริญภายใต้ระบอบประชาธิปไตย (4) สร้างรูปแบบงานศิลปะสมัยใหม่ให้ก้าวหน้า และ (5) บันทึกเหตุการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา

ปัจจัยทั้งหมดข้างต้นก่อให้เกิดการพัฒนาในรูปแบบในงานจิตรกรรมร่วมสมัยในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องหลัง พ.ศ. 2516 สร้างการรับรู้และความสนใจเข้าถึงผลงานศิลปะของประชาชนเพิ่มขึ้นจนเกิดความก้าวหน้าในวงการศิลปะอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม และพัฒนารูปแบบศิลปะรับใช้สังคมจนหลัง พ.ศ. 2522 บทบาทของศิลปะเพื่อชีวิตและศิลปะเพื่อประชาชนได้ยุติบทบาทลงตามกระแสสังคมที่หันไปพึ่งพาระบบทุนจนถึงปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมประชาสัมพันธ์. (2546). *70 ปี กรมประชาสัมพันธ์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์พรินติ้ง.
- เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์นิช. (2551). *ลำดับเหตุการณ์ทางการเมืองไทย 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- กำจร สุนพงษ์ศรี. (2554). *ศิลปะสมัยใหม่*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี. *ศิลปะรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-8*. (2541). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2551). *ประวัติศาสตร์การเมืองไทยสยาม พ.ศ. 2475-2500*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2556). *ตุลา-ตุลา: สังคม-รัฐไทยกับความรุนแรงทางการเมือง*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2552) *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิสิริเอช.
- ทีปกร (จิตร ภูมิศักดิ์). (2521). *ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นมะขาม.

- ประเทือง เอมเจริญ. (2548) *จิตวิญญาณศิลปะ: คัดสรรผลงานจิตรกรรมระหว่างปี พ.ศ. 2506-2548*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์พรินติ้ง.
- ปรีชา เกาทอง. (2548). *จิตรกรรมไทยวิจิตร*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มูลนิธิธนาคารกรุงเทพ. (2539). *บัวหลวงระบายสี (ประมวลภาพรางวัลจิตรกรรมบัวหลวง ครั้งที่ 1-19)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์พรินติ้ง.
- มูลนิธิโครงการตำราสังคมและมนุษยศาสตร์. (2544). *จาก 14 ถึง 6 ตุลา* (กรุงเทพฯ-มหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).
- มรกต เจวจินดา. (2543). *ภาพลักษณ์ปริศนา พนมยงค์กับการเมืองไทย พ.ศ. 2475-2526*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2548). *ศิลปะในประเทศไทย: จากศิลปะโบราณในสยามถึงศิลปะสมัยใหม่*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2527). *ศิลปะร่วมสมัย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิมวอลอาร์ต.
- สดชื่น ชัยประสาธน์. (2539). *จิตรกรรมและวรรณกรรมแนวเซอร์เรียลลิสต์ในประเทศไทย พ.ศ. 2507-2527*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์.
- สถาบันปริศนา พนมยงค์. (2553). *ศิลปะกับสังคม 2552*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีเมืองการพิมพ์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2548). *จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 ความคิดเปลี่ยนแปลงการแสดงออกก็เปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- อำนาจ เย็นสบาย. (2522). *รายงานวิจัยเรื่อง อิทธิพลของศิลปกรรมตะวันตกที่มีต่อศิลปกรรมไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 ถึง 2522*. กรุงเทพมหานคร: ภาคพัฒนาตำราและเอกสารวิชาการ หน่วย การ-ศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- Adams, Laurie Schneider. (2008) *A History of Western Art*. New York: McGraw-Hill.